

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue: 3
Haziran 2024/June 2024

Başvuru/Submitted:20 Mayıs 2024/20 May 2024
Kabul/accepted:30 Mayıs 2024/30 May 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.11396153

Araştırma Makalesi

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Sadakat Döneminde Muhalif Kadınlar

E. Vildan TÜRKAN*

Özet

Bu makalede Sultan II. Abdülhamid döneminde hususi eğitilmiş muhalif kadınlar incelenecektir. Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu yönetim anlayışı, her alanda tam bir kontrolü gerektiriyordu. Bu otoriter yönetim, tabi olarak muhaliflerini de üretmiştir. Yeni Osmanlılarla başlayan bu muhalefet, II. Abdülhamid otoritesi altında Jön Türkler olarak görülmüştür. Bu muhalefet hareketini yürütenler genellikle erkekler olmakla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınların da görünmeye başladığı dikkat çekmektedir. Dil bilen, okuyan araştıran entelektüel çevrelere girebilen ve padişaha karşı olan bu kadınlar farklı faaliyetlerle siyasi kimliklerini ortaya koymuşlardır. Muhalif kadınlar bu makalede genel olarak iki grupta ele alınmış bulunmaktadır. Bu gruplardan birisi düşünceleri itibariyle muhalefet eden kadınlardır. Bunlar yazıları, fikirleri, yakınlık besledikleri gruplar nedeniyle takibata maruz kalmışlardır. Diğer grup ise bu muhalefetlerini eyleme dökerek yurt dışına kaçan kadınlardır. Burada incelenen kadınların hususi eğitim almış olması, eğitim gördükleri mahfillerde her türlü fikrin tartışma zemini bulduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin görünen eğitim kurumlarının dışında var olan sivil tahsil biçiminin yeniden gözden geçirilmesini de gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid Dönemi, Muhalif, Sürgün, Avrupa'ya Firar Eden Kadınlar

Dissident Women During The Period Of Loyalty

Abstract

In this article, privately educated opposition women during the reign of Sultan Abdulhamid II will be examined. The management approach established by Abdulhamid II required complete control in every field. This authoritarian government naturally produced its opponents. This opposition, which started with the New Ottomans, continued to be seen as Young Turks under the authority of Abdulhamid II. Although those who carried out this opposition movement were generally men, it is noteworthy that women also started to appear in the second half of the 19th century. These women, who knew languages, read and researched, could enter intellectual circles and were against the sultan, revealed their political identities through different activities. Politically dissident women are generally discussed in two groups in this article. One of these is women who were opposites in terms of their thoughts. These were women who subjected to prosecution because of their writings, ideas, and groups they had close ties to, while others were women who took their opposition into action and fled abroad. The fact that the women examined here received private education shows that all kinds of ideas find a basis for discussion in educational circles. It also requires a reconsideration of the ongoing intellectual negotiations outside the visible educational institutions of the Ottoman Empire

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Doktora Öğrencisi İstanbul/Türkiye
vildanturkan@gmail.com <https://orcid.org/0002-3153-2670>

Keywords: II. Abdulhamid Period, Dissident, Exiled, Women Escaping To Europe

Giriş

Dünya tarihinin “İmparatorluklar Çağ’ında”¹ 33 sene hüküm süren II. Abdülhamid (1842-1918), yaşarken de öldükten sonra da ideolojik tartışmaların odağında yer almıştır. İcraatları ve devlet yönetimi hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde çoğu kez nesnel değerlendirilememiş; ya yüceltme ya da nefret etme ikileminin gölgesinde kalmıştır. Uzun zaman “Kızıl Sultan” ve “Ulu Hakan” sarkacında gidip gelmiş, hakkında nesnel ve nitelikli çalışmalar yapıldıkça tüm yönleri ile anlaşılır olmaya başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında Balkanlar karışıklık içindeydi. Sultan olduktan dokuz ay sonra Rus Harbi büyük bir hezimetle sonuçlanmıştır. Toprak kayıpları, mali durumun kötülüğü, isyanların yanı sıra, içeride kendisine karşı şiddetli bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır.

Avrupalı devletlerin “Hasta Adam” nitelenmesine karşı, Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti’ni güçlü ve kalkınmış bir ülke haline getirmek için özgün bir siyaset belirler. Batı emperyalizminin ülkesi için oluşturduğu tehdide karşı toprak bütünlüğünü korumayı ana ilke edinir, Müslüman tebaasının nezdinde meşruiyetini sağlamlaştırmak adına hilafeti bir “enstrüman” olarak kullanır. Kalkınmaya önem verir, orduyu modernleştirir, demiryolları inşa ettirir, mektepler tesis eder, sağlık alanındaki yenilikleri yakından takip eder. Hakkındaki yanlış ve yaygın kanının aksine, ülkesini bilim ve teknik açısından ileri seviyeye getirmek için çabalar. Yönetim anlayışı ise kontrolcü ve merkezîyetçidir, otoriter, mutlak bir iktidar kurmak için çabalar. Ona göre Tanzimat sultanlık kurumunu sarsmıştır, bu yüzden sultanlığı güçlendirmek için çabalar². Zürchrer’in ifadesi ile yaptığı icraatlarla Tanzimat’ın, “hem devamı hem de karikatürü” olduğunu gösterir³. Her şeyden haberinin olmasını istediğinden denetleme mekanizmaları hafife ağı, sansür gibi önlemlere başvurur. Gazeteler kapatılır, tiyatro oyunları yasaklanır, sansür ve baskı mekanizmalarıyla pek çok gazete ve dergi kontrol altında tutulur. İstihdam politikası “sadakat” ve “kulluk” anlayışına göre işlediğinden memur kadroları gereğinden fazla dolar, kurumlar buna bağlı olarak hantallaşır ve düzenli işleyemez hale gelir. Tebaasının “Dindar, sadık ve modern” olmasını ister, eğitimin bu doğrultuda olması gerektiğine inandığından müfredatı denetleme kurulları oluşturur; ders kitaplarına, basılan yayınlara müdahale eder. Böylelikle modern mekteplerde öğrencilere okutulacak müfredatla kimlik inşası oluşturmayı hedefler.

Padişah’ın içeride güttüğü siyasetin önlem ve teyakkuza dayanmasının sebebi, büyük devletlerin hiç de muhayyel olmayan emelleridir. II. Abdülhamid ayrılıkçı hareketlerin önünü kesmek, toprak bütünlüğünü koruyarak devletini bir arada tutmak istemektedir. Avrupalı devletlerin emperyal planlarına vakıftır ve hiçbirine güvenmez. Oralarda çıkan siyasi ve fikir cereyanlarının kendi memleketi için yıkıcı olduğunu düşünür. Avrupalıların bu görüşlerini savunan kendi vatandaşlarını da onların siyasi amaçlarına hizmet eden maşası ve uzantısı olarak değerlendirir. Oysa Fransız İhtilali’nin meydana getirdiği değişim dalgaları ve Batı emperyalizminin yarattığı milliyetçilik fikrinin, azınlıkları, özgürlük vaatlerinin “mektepli gençleri” etkilemesi kaçınılmazdır. Askeri ve sivil alandaki kurumsal modernleşme çabaları buralarda yeni fikirlerin yeşermesine yol açar. Avrupa’daki düşünce akımlarını izleyen, yabancı matbuatı takip eden gençler “istibdat” olarak nitelendirdikleri bu yönetimden kurtulmayı temel amaç edinirler. Gazete ve dergiler çıkarırlar, örgütlenirler ve en nihayetinde II. Meşrutiyeti ilan ettirir ve bir süre sonra da II. Abdülhamid’i tahttan indirmeyi başarırlar.

1 Eric J. Hobsbawn, *İmparator Çağı (1875-1914)*, Dost Yayınları, Ankara 2021, s. 17.

2 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 606.

3 Eric Jan Zürchrer, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 27.

Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu yönetime karşı muhalif pozisyonda olan hususi eğitilmiş kadınlar incelenecektir. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Sultan'a karşı sadece erkekler muhalefet etmemiş, aynı zamanda kadınlar da bu muhalefet hareketine katılmışlardır. Bu çalışmada bahsi geçen 33 yıl içinde, muhalefetlerini teorik seviyede gösteren kadınlar ve bu ideolojik tutumlarını eyleme dökerek yurtdışına kaçanlar analiz edilecektir.

1.Kadınların “Görünür” Hale Gelmesi

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra yaşanan değişimler salt siyasi mecrada sınırlı kalmamış, sosyal ve gündelik yaşamda da dönüşümlere neden olmuştur. Batılılaşma hareketleri ile kılık kıyafet, mobilya, okunan materyaller, yabancı dile gösterilen ilgi değişimin somut göstergelerindedir. Kadınların yaşamları da, gerek aldıkları tahsil gerekse kamuda görünürlükleri artması bakımından farklılıklardan nasibini almıştır. Seçkin ve elit zümrede mürebbiye tutulması, piyano dersleri, Arapça ve Farsça derslerinin yerini Fransızcanın alması bu dönemde oldukça yaygındır. Sultan Abdülmecid (1823-1861) ve Sultan Abdülaziz (1830-1876) dönemlerinde sınırlı sayıda olsa da açılan kız mektepleri, devrin romanlarında “tahsilli kadın” imgesinin işlenmesi diğer önemli gelişmelerdendir⁴. Bir diğer önemli adım kadınlar için neşriyatın başlamasıdır. 1869'da kadınlara yönelik ilk gazete *Terakki-i Muhadderat* yayımlanır. 1875'te ise ilk kadın dergisi *Âyine* çıkar. Kadınlar kendileri için çıkan bu yayınlara kayıtsız kalmaz, alır okur, bu yayınlara mektup gönderirler. Okuyup yazabilmenin kadınlar arasında yaygınlaşmasını, Osmanlı kızları için tahsil imkanlarının artmasını arzuladıklarını dile getirirler⁵. Örneğin 29 Mart 1285 (10 Nisan 1869) tarihinde “Zağra-i Atık'ten Mektup” başlığıyla gönderilmiş mektupta ismini belirtmeyen bir kadın okur, kızların okumasına dair toplumdaki kötü algıların yok olması için dergiye abone olduğunu yazmış, mektebe gidemeyen kızların okuyup yazamamasından üzüntü ile bahsetmiştir⁶. Süreli yayınlarda yazan, mektuplar gönderen kadınlar bu sayede ilk kez kamuda cümleleri ile görünür olmuştur. Yayın çeşitliliği arttıkça, yazı kadrolarındaki kadın yazarlar erkek yazarların sayısını geçer. Hatta 1884'te *Şukufezar* gibi tüm kadrosunu kadınların oluşturduğu dergiler çıkar. Bahsi geçen tüm bu gelişmeler bir anlamda kadınların aydınlanmasıdır. Okuma yazma oranının artması, kadın dergi ve gazeteleri, aydınların kadın tahsilini desteklemeleri, kadınların bilgiye erişebilme ve mukayese yapabilme yetilerini artırmıştır. Böylelikle sosyal ve toplumsal değişimlere bağlı olarak dönüşen, aydınlanma yaşayan kadınlar II. Abdülhamid döneminde siyasi gelişmelere kayıtsız kalmaz ideolojik olarak bilinçlenir.

Sultan Abdülhamid kendisinden evvelki padişahlar Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz devirlerinde açılmaya başlanan kız mekteplerinin sayısını artırarak, saltanatının sonunda her vilayette bir kız mektebi kurulması hedefine ulaşmıştır⁷. II. Abdülhamid, maarifi, ilmi gelişmeleri takdir ve teşvik eder yaklaşımına paralel olarak, üreten ve yazan çizen kadınları çeşitli nişanlarla ödüllendirerek taltif etmiştir⁸. “Dönemin ruhunun” gereği olarak, diğer tüm neşredilen yayınlar gibi, kadınların

4 Şemseddin Sami *Taaşuk-u Talat ve Fitnat*'ta, Namık Kemal *Cezmi*, Sami Paşazade *Sergüzeşt* romanlarında kadın kahramanları öğrenme çabası içinde çizer. Tüm kadın kahramanlar okuma yazma, musiki dersleri alırlar. Ahmet Mithat Efendi ise eserlerinde cahil ile bilgili kadın temalarını en çok kullanan romancıdır. *Felâh ve Rakım Efendi, Jön Türk, Dürdane, Taaffüf, Felsefe-i Zenan* romanlarında kadın figürlerinden bilgili ve okumuş olanların hayatları yolunda giderken cahil ve bilgisiz kadınların sonları hüsrana olur.

5 Hatice Akın Zorba, “Muhadderat ve Etfâle Mahsus Bir Osman Dergisi: Âyine, *Folklor/Edebiyat*, 24, sy. 95, (2018/3):159.

6 İmzasız, “Zağra-i Atık'ten Mektup” *Terakki-i Muhadderat*, (29 Mart 1285).

7 Mehmet Ö. Alkan (haz.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1869-1924*, Tarihi İstatistikler Serisi, 6, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

8 Mustafa Sefa Çakır, “Dönemin Kadın Şairlerinden Sultan İkinci Abdülhamid'e Cülûsiyyeler”, *SUTAD*, 46, Ağustos 2019, s. 77. Ayrıca Ayşe Sıdika Hanım yazdığı pedagoji kitabıyla Nakiye Hanım hazırladığı sözlükle II. Abdülhamid'in şefkat nişanı verdiği isimlerdendir.

çıkardığı dergilerin de sakıncalı içerikle basılmayıp onaylanan çizgide olması şartı aranmıştır. Sultan, bu politikaya sadık hanım gazetecilere “şefkat nişanı” vererek ödüllendirmiştir.

Mesela 1895’te yayın hayatına başlayan *Hanımlara Mahsus Gazete* böyle bir yayın politikası izlemiştir. Yayımlanan yazılar zaman zaman sansüre uğrasa da⁹ gazete uzun süre yayım hayatında kalabilmiştir. Fatma Aliye (1862-1936), Şair Nigar Hanım (1856-1918), Fatma Fahrünnisa Hanım (1876-1969), Leyla Saz (1850-1936), Keçecizade İkbâl(?), Makbule Leman (1865-1898), Halide Edip (1884-1964) dergide yazan isimlerdendir. Bu dönemde, yayın izni alabilmenin şartları zamanla daha da ağırlaşmıştır. Uygun olmayan kelimelerin kullanılmaması, manası muğlak yazıları barındırmaması, kadınlardan ve mektep talebelerinden gelen makalelerin kabul edilmemesi, sansür memurunun çıkardığı kısımlar hakkında yorum yapılmaması ve çıkarılan yerlerin boş yayımlanmaması gibi yeni koşullar konmuştur¹⁰.

Bu baskı ortamının, muhalifleri ve Abdülhamid iktidarından hoşnut olmayanların sayısını artırması olağandır; nitekim sansür, yasaklamalar ve jurnaller isyan dalgasını genişletmiştir. Öte yandan ihbar mektupları ve jurnaller padişahın vehimli karakterini beslemiştir. Amcası Sultan Abdülaziz’in halli, akli melekelerinin yerinde olmaması nedeniyle tahttan indirilen ağabeyi V. Murat’ın (1840-1904) kendi yerine üç kez tahta geçirme teşebbüsünde bulunulması II. Abdülhamid’in daima kuşku ve endişeli olmasına yol açmıştır.

2. Muhalif Düşüncelere Sahip Kadınlar

Sürekli tahttan indirileceği korkusu ile yaşayan Sultan II. Abdülhamid, kendisine düzenlenen suikast girişimleri ve suikast ihbarları ile vehim ve güvensizliğini çoğaltmış, halet-i ruhiyesini daha kırılğan yapmıştır. Zaptiyeye bağlı ülkeyi bir ağ gibi saran hafiye teşkilatını kurması, sansür uygulamaları ve jurnalcılığı teşviki, onun şüpheli ve kaygılı karakteri nedeniyle, her şeyi önceden bilmek ve bu yolla önlem almak istemiştir¹¹.

Sultan, döneminde casusluk faaliyetlerine asla izin vermek istememiştir. Bu tür faaliyette bulunanları da cezalandırmıştır. Buna mukabil her yerde kendisine haber getirecek insanlar görevlendirmiştir. *İstanbul’da Kırk Yıl* adlı bir kitap ile hatıralarını yazan İngiliz hukukçu Edwin Pears (1835-1919), II. Abdülhamid’in varisi Reşat’ın haremindeki bulaşıkçılar da dahil tüm kadınların muhbirlik yaptıklarını kaydeder¹². Padişahın kadınların çarşaf giymesini yasaklamasının altında dahi çarşafı kamufle olarak saraya suikastçıların girmesini engelleme düşüncesi vardır. Bir başka etken de V. Murat’ı kaçırma girişiminin ortaya çıkmasıdır. V. Murat’ı Çırağan Sarayı’ndan kaçırmak isteyen kadın kılığına giren dört kişi hareketlerinden şüphelenilip peçeleri açtırılınca erkek oldukları anlaşılmıştır¹³.

9 Güzide Sabri, *Hanımlara Mahsus Gazete*’deki yazarlık macerasını şöyle anlatmaktadır: “Münevver’i istibdadın en ziyade icra-yı zulmettiği bir zamanda yazmıştım. O esnada bütün üdeba, kalemlerini terk ederek derin bir sükuta dalmış idiler. Nasılsa o zaman intişar eden “Hanımlar Gazetesi” lütfen bu naçiz eseri tefrika suretiyle neşretmeye cesaret etmişti. Halbuki sansürün tahrifatına uğrayan kelimeleri ile bu zavallı hikayecik üryan kalmıştı.” “Birkaç Söz”, *Münevver*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul 1339-134, s. 5.

10 Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamit Döneminde Sansür*, (Ankara: Bağlam Yay., 2007), 61.

11 Sultan Abdülhamid tahttan indirildiğinde onu Selanik’e götürün ve kaldığı Alatin Köşkü baş muhafızlığı görevini yapan Ali Fethi Okyar, sultanın kendisine şu sözleri söylediğini aktarır: “Jurnal bir hadisenin izahıdır, yani raporudur, fezlekedir, layihadır, izahnamedir. Bunlardan müstağni, bunlara ihtiyaç hissetmeyen hükümdar, devlet adamı tasavvur edilebilir mi?... Yanlışlar, hatalar hatta haksızlıklar olabilir ve olmuştur. Fakat ben her şeyi öğrenmek mevkiinde ve zaruretinde idim.” Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 78.

12 Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, Appleton New York 1916, s. 287’den nakleden Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 202.

13 Rukiye Bulut, “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid’in Çarşafı Yasaklaması”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S. 48, Ocak 2011, s. 35.

Yazar ve gazeteci Hayriye Melek Hunç (1896-1963) ve iki kız kardeşi böyle bir güven bunalımı yüzünden sarayın hışmına uğrayan kadınlardandır. Çerkes bir aileden gelen Hayriye Melek Hunç ve kız kardeşleri yabancı dil bilen kültürlü kadınlardır. Hayriye Melek *Notre Dame De Sion Lisesi*'ni bitirmiş hususi olarak da İngilizce ve Arapça öğrenmiştir. Bursa Valisi'nin eşi Ressam Naciye Neyyal (1878-1960) hatıratında kız kardeşlerin hususiyetinden bahsederken hepsinin özellikle Hayriye Melek Hanım'ın iyi eğitilmiş, şair ruhlu olduğunu belirtir¹⁴. Kız kardeşi Faika Hanım, Sultan Reşat'ın (1844-1918) oğlu Şehzade Ömer Hilmi Efendi (1886-1935) ile evlenmiştir. Yıldız Saray'ında tercüman olarak çalışmakta olan Hayriye Melek Hanım, kız kardeşinin Veliht Reşat Efendi'nin oğluyla evli olduğu öğrenilince işini kaybetmiş, Yıldız Saray'ından çıkarılmıştır. Muhtemelen Hayriye Melek Hanım'ın Reşad Efendi lehine bilgi taşıdığı düşünülmüş ve bu nedenle işine son verilmiştir. Ancak bu kadınların hikayesi burada bitmemiştir. Bir süre sonra Hayriye Melek Hanım'ın kız kardeşi boşanmış ve üç kız kardeş Bursa'ya sürgün edilmiştir. Kız kardeşler İstanbul'da iken sürgünden kurtulmak için olsa gerek Fransız Sefarethanesine sığınmak istemiş, ancak talepleri reddedilerek Bursa'ya gönderilmişlerdir. Bursa'da iken saraya mektuplar yazan ve kendilerinin "Türk Jan Dark'ları" olduklarını söyleyen Hayriye Melek Hanım haksızlığa uğradıklarını ve İstanbul'a dönmek istediklerini ifade etmiştir¹⁵.

Uzun süre sürgün hayatı yaşamış olan Hayriye Hanım ancak II. Meşrutiyet'te ses çıkarabilmiş, *Mehasin Dergisi*'ne yazılar yazmış, 1910'da *Zühre-i Elem* isimli bir roman yayımlamıştır.

İdeolojik olarak muhalefette bulunan kadınlar genellikle İttihat ve Terakki yanlıydı. İttihatçılar kadınların toplum içinde aktif rol almasını, eğitilmiş olmasını savunuyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti 39 maddeden oluşan ilk nizamnamesinde, "kadın-erkek bilcümle Osmanlıların" cemiyete üye olabileceğini belirterek kapılarının kadınlara da açık olduğunu göstermişti. 1908 yılına gelindiğinde kadın üyesi 40'a ulaşan cemiyet, kadınlara yazışmaların gizlice dağıtılması görevini vermişti¹⁶. İttihatçılar bunun yanısıra kendi içlerine katabilmek için *İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi*'ni oluşturmuş, kadın dernekleri kurmuş ve bağımsız kadın derneklerini desteklemişlerdir¹⁷.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğundan dolayı sorguya çekilen, sürgüne gönderilen kadınlar da olmuştur. Reşat Bey'in teyzesi Fatma Hanım Beşiktaş Hasanpaşa Karakolu'ndaki sorgusunda "Padişahımız benim gibi bir kadından mı korkuyor?" deyince Adapazarı'na sürgün edilmiş, II. Meşrutiyet'in ilanına dek dönememiştir¹⁸. Koyu İttihatçı politik kimlikleri ile bilinen kadınlar da vardı. Ahmet Cevdet Paşa'nın küçük kızı, Fatma Aliye Hanım'ın kardeşi (Emine Semiye (1864-1944), "İttihatçı Seniye" olarak bilinen bir hanım tarafından Cemiyet'e üye yapılmıştır. Ressam Naciye Neyyal, eğitimci Kazım Nami Duru (1875-1967)'nin annesi ile Emine Semiye'nin birbirlerine "komitacı" dediklerini belirtiyordu¹⁹.

Başka bir örnek de, Jön Türklerin yayın organı *Meşveret*'te yazan Kavalalı ailesinden Mustafa Fazıl Paşa (1830-1875)'nin kızı Prenses Nazlı'dır (1853-19139). Babasının Yeni Osmanlılar ile olan ilişkisi ve Sultan Abdülaziz karşıtlığı sebebiyle, küçüklüğünden itibaren politik kimliği temayüz eden Prenses Nazlı, babasının ölümünden sonra Ahmet Rıza (1858-1930) ve arkadaşlarının politik görüşlerine destek veren bir muhalifti. Prenses Nazlı çok iyi bir hususi eğitim görmüştü. Birkaç

14 Ressam Naciye Neyyal'ın *Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, Hazırlayan: Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s. 216.

15 Hayriye Melek Hunç, "Meral Çare, Bir Çerkes-Ubıh Yazar Portresi" *Jineps*, Kasım 2018, s. 6.

16 Sema Ok, *İttihat ve Terakki'nin Yeminsiz Kadınları*, Destek Yayınları, İstanbul 2012, s. 26

17 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.44, 65.

18 Ok, *İttihat Terakki'nin Yeminsiz Kadınları*, s.17.

19 Ressam Naciye Neyyal'ın *Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, s.307.

yabancı dil bilmekte, sanat ve edebiyatla ilgilenmekteydi. Avrupai bir hayat tarzını benimseyen babası sayesinde, kız kardeşleri ve kendisi devrin kaçgöç âdetine uymaz binici kıyafeti ve şapkalarla peçe takmadan at binerlerdi. Mustafa Fazıl Paşa kızlarını dostlarıyla yaptığı edebi ve siyasi sohbetlere katılmaya teşvik ederdi²⁰. Entelektüel ve politik camiadan pek çok dostu olan prensesin katibeliğini, Şair Şerife Ziba Hanım yapmıştı. Yaşadığı döneme göre çok serbest bir yaşam tarzı benimsemesi, tek başına seyahatler etmesi, İngiliz elçilerle, Cemalettin Efgani (1838-1897) ile görüşmesi, 1896'da Jön Türklerin kongresine katılması, saray tarafından izlenmesine neden olmuştur. Onun sultana yazdığı ve *Meşveret*'te yayımlanan yazısı Ahmet Rıza tarafından şöyle takdim edilmiştir:

“...Prens Nazlı Hanımefendi bir gün Hünkâr tarafından kendilerini iknâya gelen büyük bir memura; “efendimiz erkekleri kadın etdi, ben kadınlığımla erkek oldum. Bana karışmasınlar, başka lütuf ve ihsanlarını istemem” cevabını vermişlerdir. Hissiyât-ı merdânelerini âtidedi mektubla isbât buyuruyorlar. Bu mektub birçok erkeklere güzel bir numune-i imtisâl olur ümidindeyiz...”²¹

Prens Nazlı, Abdülhamid'e hitaben kaleme aldığı mektupta “Bu hafta elime geçen Avrupa gazetelerinde kutsiyet sahibi zatîalinizin yaptığım işler hakkında fevkalade gücenmiş olduklarını büyük bir esfle mütalaa ettim. Paris'te bulunan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti müzakerelerinde bulunuyor olmam zatîalinizin gücenme sebebi olduğunu anladım. Bundan dolayı bu konuda bir iki söz söylemek üzere müsaade-i devletlerini talep ve istirham ederim” demiş ve fikirlerinden ödün vermeyeceğini ilan etmiştir.

Ailesinin konumu ve şartları sayesinde konak eğitimi almış, yabancı lisan öğrenmiş, politik meselelere hakim entelektüel yönü güçlü kimi kadınlar da Jön Türkler'e destek olmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti için çalışmış, II. Meşrutiyet'in ilanında rol almıştır. Kimileri de anılarında II. Abdülhamid dönemini kötülemiştir. Bu kadınların ortak özellikleri iyi bir tahsil görmeleri, zamanın meselelerine kayıtsız kalmamaları ve II. Abdülhamid aleyhtarı olmalarıdır. Özgür olmadıklarına ve baskı altında tutulduklarına inanırlar. Kuşkusuz kişisel aile hikayelerinin bu karşıtlıktaki etkisi göz ardı edilemez. Çoğunun aile üyesi muhaliftir ve babaları, kardeşleri yahut eşleri II. Abdülhamid'in gadrine uğrayarak ya sürgün edilerek cezalandırılmış kişilerdir. Çocukken yaşadığı acı olayları unutmazlar. Bunlardan birisi de Nusret (1901-1984)'tir. Gazeteci babası Mehmet Selim Bey (Avnullah Kâzımî)'nin (1868-1914) sürgün edilmesi sebebiyle annesinin Abdülhamid'e düşmanlığını hatırlamaktadır. Gazeteci babası sürgün edilerek hapsedilmiş, Halide Nusret çocukluk yıllarını babasına hasretle geçirmiştir. Annesi, dönemin mimli şairleri Namık Kemal'den, Ziya Paşa'dan beyitler ezberlettiği küçük Halide Nusret'i “Sakin bunları kimsenin yanında söyleme” diye tembihlemiştir²². Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi, Münevver, Nedret romanlarının yazarı Güzide Sabri de benzer bir hikayeye sahiptir. (1883-1946) Adliye Nezareti memurlarından olan babasının Sivas'a sürülmesiyle ondan uzak bir çocukluk geçirmiştir. Anılarında özlem ve kızgınlık duygularını dile getirmiştir²³.

Yaşam öyküsünü anlatan ilk kadın feminist ve aktivistlerden olan Nezihe Muhittin (1889-1958)'in çocukluğu da bu döneme tesadüf etmektedir. Kültürlü bir aile içinde yetişen Nezihe, aile içinde padişaha duyulan öfkeyi hatırlamaktadır. Evde idadi seviyesine kadar öğrenim gören Nezihe, hususi hocalardan Farsça, Arapça, Almanca, Fransızca dersleri almıştır. Kuzenleri evlerinde Namık Kemal'in eseri *Vatan Yahut Silistre* den yüksek sesle marş okuduklarında annesinin sevinç gözyaşları ile onları alkışladığını anlatır. “İlk mürebbim” dediği, “hürriyet aşığı, istibdada karşı bir ihtilalci”

20 Emine Fuat Tugay, *Bir Aile Üç Asır*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.186.

21 Sevdâ Özkaya Sofu, “II. Abdülhamid Döneminde Bir Kadın Muhalif: Prens Nazlı”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 12, 2019, s.10.

22 Halide Nusret Zorlutuna, *Bir Devrin Romani*, Panama Yayınları, Ankara 2018, s. 23.

23 Abide Doğan, *Güzide Sabri Aygün*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993), s. 14.

olarak nitelediği dayızadesi Nakiye (Elgün) Hanım (1882-1954) onun hayatında önemli bir yere sahiptir. Nakiye Hanım zamanın aydın kadınlarından olan kız kardeşler Azize, Refika ve Feride Hanımların yakın dostudur. Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın (1813-1871) torunları Azize, Refika ve Feride Hanımlar ile Nakiye Hanım buluşarak entelektüel ve siyasi sohbetler eder. Nezihe Muhittin de bu konuşmalara şahitlik eder²⁴. İlk gençlik çağından itibaren böyle muhalif bir atmosferde yetişen Nezihe Muhittin, II. Abdülhamid sonrası başa geçen yönetimlerde de mutlu olamaz. Ne II. Meşrutiyet ne de Cumhuriyet idealize ettiği kadınlık mefkuresini tam manasıyla hayata geçirmesine müsaade etmez.

3.Yurtdışına Firar Eden Kadınlar

II. Abdülhamid devrinde ideolojik olarak muhalefet eden kadınların yanında bir de bu muhalefetlerini eyleme dökenler vardır. Birçok şair, yazar, siyasetçi kadın yurtdışına kaçarak büyük yankı uyandırmışlardır. Bu kaçışlar yönetim tarafından tehdit ve ihanet olarak algılanmış ve gidenlerin dönmesi için her yola başvurulmuştur. Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid yurtdışındaki imajına verdiği önem ve diğer muhaliflere örnek olacakları korkusuyla Avrupa'ya kaçanları geri döndürmek için çabalamış; yönetim karşıtı beyanatlar vermesinin, aleyhte davranışlar sergilemesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Firarilerin çizdiği ve devlete dair kötü izlenim oluşturan kurban imgesi, sultanlığının itibarına bir tehdit olarak algılandığından hareketleri izlenir, haklarında raporlar tutulur ve kaçıkları ülkelerden iadeleri istenirdi. II. Abdülhamid döneminde yaşamış Zekiye Cebesoy, Selma Rıza Feraceli, Hayriye Benabad ile Zeynep ve Nuriye Nuri kardeşler farklı zamanlarda yurtdışına firar eden ve sarayın peşine düştüğü kadınlardır.

Sarayın takibatından kaçanların son çare olarak gördükleri yerler sefaretnamelerdir. Güvenlik endişesi ile pek çok muhalif, hatta II. Abdülhamid'e birçok kez sadrazamlık yapan Said Paşa bile aynı yola başvurmuştur. Kadınlardan da aynı usulü deneyenlerden biri, Ali Fuat Cebesoy'un annesi Zekiye Hanım'dır. Eşi İsmail Fazıl Paşa'nın Mithat Paşa'nın yaveri olması sebebiyle sürgün edildiğinde, Zekiye Hanım II. Abdülhamid'e bir mektup yazar ve eğer eşi serbest bırakılmazsa Fransa'ya kaçacağını ve onun baskıcı rejimini her yerde anlatmakla tehdit eder. Nitekim Zekiye Hanım bir Fransız gemisine sığınmış, padişah gemiye haber gönderip, dönerse eşini İstanbul'a geri getirteceğini vaat etse de Fransa'ya gitmiştir. İsmail Fazıl Paşa'nın bağışlandığı şeklindeki habere itimat etmemiş; eline onun serbest bırakıldığına dair bizzat sultan tarafından yazılmış mektup geçmedikçe geri dönmeyeceğini söylemiştir²⁵.

Yurtdışına firar edenlerden gazeteci yazar Selma Rıza Feraceli (1872-1931), Jön Türk hareketinin en önemli isimlerinden, yıllarca yurt dışında yaşamak zorunda kalan Ahmed Rıza kardeşidir. Selma Hanım'ın ayrıca üst düzey devlet görevlisi olan babası da cezalandırılmıştır. Teşrifat Nazırlığı, Darphane Nazırlığı ve sefaret görevlerinde bulunmuş olan babası Ali Rıza Bey, V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak istemek suçundan Konya'ya sürgüne gönderilmiş ve orada vefat etmiştir²⁶. Evde çok iyi bir hususi tahsil alan, yabancı dil öğrenen Selma Rıza gizlice Paris'e Ahmet Rıza'nın yanına kaçmış, orada on sene kaldıktan sonra II. Meşrutiyet'in ilanı ile yurda dönmüştür. Fransa'da abisi ve arkadaşlarının çıkardığı *Meşveret*'i tercüme etmiş ayrıca Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. İttihat Terakki'nin kayıtlı ilk ve tek kadın üyesidir. Babasının uğradığı durum ve abisinin ideolojik fikirleri ile fikir dünyası şekillenen Selma Rıza, henüz yirmili yaşlarında iki roman kaleme almıştır. Günümüze bu romanlarından *Uhuvvet* ulaşmıştır.

24 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 36.

25 Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 201.

26 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 174.

Selma Rıza, yalnızca yazın dünyasında değil sivil toplum derneklerinde de aktif roller almıştır. *Internatiol Council of Women (ICW)* başkan yardımcılığı, *Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay)* kuruculuğu ve beş yıl sekreterliği görevlerini üstlenmiştir. Siyasi fikirlerini de yaşamının sonuna dek açıkça belirtmekten geri durmamıştır. Osmanlı kadın hareketinin, bağlantıları uluslararası olan öncülerindedir. Kadınların hakları, eğitimleri için yazılar yazmış, okul açmaya çalışmış, dernek faaliyetlerinde bulunmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndüğünde Fransa'daki kadın örgütleri ile bağlantısını devam ettirmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında ülke için manda seçeneğini sunanlara da şiddetle karşı çıkmıştır. Selma Rıza, "Haremden kaçan Türk Prensesleri" imajından ziyade entelektüel ve siyasi kimliğiyle, Uluslararası kadın hareketleri ile bağlantılarıyla tanınmıştır.

Gezdiği ülkelerdeki gazetelerin sansasyonel haber yapma amacıyla "Haremden kaçan prenses" olarak tanıttığı Hayriye Ben-Ayad (1873-1944) 1901'de yurt dışına kaçarak 1908'e kadar Avrupa ve Amerika'da yaşamıştır. Saray'da herhangi bir yakını olmamasına rağmen, ailesi sebebiyle Sultan'la arası bozulmuştur²⁷. Babasının son derece varlıklı oluşu ve hem saray hem de aydınlarla kurduğu dostluk, Saray'la ilişkisi dolayısıyla anılmasına neden olmuştur. Tunuslu Mahmut Paşa (Bin- İyyad/ Ben -Ayad) (1805-1879)'ın kızı olan Hayriye Ben- Ayad, iyi bir hususi tahsil almıştır. Yurtdışında çeşitli üniversitelerde konuşmalar yapmış, gazetelere demeçler vermiştir. Komşu köşklere yaşayan Mustafa Fazıl Paşa ve Sami Paşazade aileleri ile akrabalık ilişkileri bulunan ailenin evinde, muhalifler bir araya gelerek toplantılar yapmışlardır. Bu toplantılar Abdülhamid'in kulağına, "tahttan indirmeyi amaçlayan gizli toplantılar yapmak" olarak gittiği için de suçlanmışlardır²⁸. Hayriye Ben-Ayad mürebbiyelerle, ihtimamla yetiştirilir, erkek kardeşleri yurtdışına tahsile gönderilirken kendisi ve kız kardeşleri de lisan, müzik eğitimi almıştır. İstanbul'a gelerek ihtida eden bir İsveçli ile evlenmiştir. Münif Paşa'nın konağındaki ilim sohbetlerine iştirak eden ve onun delaletiyle evlenen eşi Ali Nuri²⁹ yetenekli bir hariciyecidir fakat sarayla arası bozulunca rest çeker ve yurtdışından dönmez. Hayriye Hanım eşinin istenmeyen adam ilan edilmesi üzerine 1901'de Ali Nuri'nin yanına firar eder ve verdiği konferanslarda istibdattan şikayetini dile getirir. Onun bu konferansları gazetelerde yer alacak ve yönetimi rahatsız edecektir. Arşiv belgelerine yansıyan bilgilerden, hareketlerinin sıkı bir takiple izlendiği anlaşılmaktadır. *International Council*'in 1904 yılı Haziran ayında Berlin'deki kongresine katılan Hayriye Ben-Ayad meraklı bir kitle tarafından söyleşilere davet edilmiş, kendisi ile röportajlar yapılmıştır³⁰. Konuşmalarında İslam dinini değil yönetimi kötüleyen Hayriye Hanım'a göre baskı altında olmalarının sebebi İslamiyet değil; Abdülhamid'dir. Esasında din, Müslüman kadınlara mal sahibi olma, miras, boşanma gibi konularda haklar tanımıştır. Oysa padişahın idare ve geleneği din olarak yorumlayan erkek bakış açısı, kadınların özgürlüğünü kısıtlamıştır. Hayriye Hanım'ın aldığı hususi tahsil ile, medeni cesareti ve meseleleri tefrik edebilme yetisinin üstünlüğü, konuşmasının basıldığı kitapçıkta belli olmaktadır³¹.

Haklarında pek çok araştırma yapılan, kitap, makale yazılan Zeynep Hanım (takma adı Zinnur Nuri) (1883-1920) ve kız kardeşi Nuriye (takma adı Melek Nuri) hanımlar, 1906'da hürriyet amacıyla kaçan ve yönetimi fazlasıyla telaşlandıran kadınlardandır. Zeynep ve Nuriye'nin babası Galatasaray Lisesi mezunu, Fransa'da ziraat mühendisliği okumuş, II. Abdülhamid'in Hariciye Nezaretinde genel

27 Senem Timuroğlu, *Kanatlanmış Kadınlar Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 35.

28 Adil Baktıaya, *Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi*, H20 Kitap, İstanbul 2016), s.33.

29 Abdurrahman Adil Eren, "Ubeydullah ve Hatıralarım", *Yarım Ay Mecmuası*, 1 Eylül 1937, s. 14.

30 Nicole Van Os, "Ottoman Muslim and Turkish Women in an International context, *European Review* 13, S 03, Temmuz 2005, s.459.

31 Hairie Ben Aiad, *Die Türkische Frau: Ihr Soziales Leben und der Harem*, K.K. Univesitäts Buchandlung George Szelinski, Wien 1904.

sekreterliği görevinde bulunan aydın bir kişidir. Mühtedi bir dedenin torunu olan kız kardeşler, devrin koşullarına göre olağanüstü nitelikli bir eğitim almışlardır. Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca yazıp konuşabilmenin yanında Arapça ve Farsça da öğrenmişlerdi³². 1903'te Zeynep Hanım babası tarafından kendisine sorulmadan evlendirildiği ve daha özgür yaşayabilmek için önceden tanıştıkları Pierre Loti'den yardım almaya karar verirler. Bir hikaye kurgulayarak yabancı bir dostlarını kuzenleri olarak tanıtır. Ülkedeki baskı ortamından ve üzerlerindeki hegemonyadan bıktıklarını, özgür yaşamak arzusunda olduklarını anlatırlar. Kızların hikayelerinden çok etkilenen Loti, büyük ses getirecek *Mutsuz Kadınlar (Les Desenchantées)* isimli bir roman kaleme alır. Roman 1906'da Paris'te yayımlanır. Pierre Loti'nin ilhamını, Zeynep kardeşi Nuriye ve kuzenleri olarak tanıttıkları Fransız gazeteci arkadaşları Marc Helys'ten aldığı *Mutsuz Kadınlar (Les Desenchantées)* romanı hem Osmanlı hem de Avrupalı münevver kadınların ilgisini çeker. Rezaizâde Mahmut Ekrem'in on sekiz yaşındaki kızı Celile Ekrem, Loti'ye yazdığı mektubunda "bizi ne kadar iyi anlamış ve anlatmışsınız" derken Fransız feminist yazar Marcelle Tinayree, 1909'da İstanbul'a gelecektir³³. Zeynep ve Nuriye, romanın duyulmasından ve kimliklerinin açığa çıkmasından korkarak kaçmaya karar verirler. Şüphesiz ki bu kararlarında yaşadıkları atmosferden duydukları mutsuzluk ve Avrupalı hemcinslerinin kendilerinden özgür yaşadıklarını fikri etkili olmuştur. Bu hislerini, 1906- 1912 yılları arasında İngiliz gazeteci Grace Ellison'a yazdıkları, sonradan kitaplaşacak mektuplarında görmek mümkündür:

"...Sana Fransa'dan ilk izlenimlerimi yazmamı istedin ama ben bundan çok özgürlük izlenimlerimi yazacağım. Sana kafesli ya da demir parmaklıkları olmayan, ardına kadar açık bir pencere önünde ilk kez durduğum zaman duyduğum o sonsuz mutluluğu anlatmaya çalışacağım. Yaşamamızda ilk kez özgürce dışarıya bakmıştık, ne peçe ne demir parmaklık. Yalnızca o açık pencerenin önünde durmanın sevinci bile ödediğimiz fiyata değmişti..."³⁴.

Zeynep ve Nuriye'nin kaçışları, babalarının sarayda çalışan bir devlet görevlisi olması hasebiyle fazlasıyla gürlü koparmıştı. Onları geri getirmek için de peşlerine düşülmüştü. Bu konuda tutulan kayıtlar Osmanlı arşivinde mevcuttur. Mesela Sirkeci'den trenle kaçan kızların iadesi için Viyana, Almanya Sefaretlerine telgraflar çekilmiş, gerekli tebligatlar yapılmıştır³⁵. Mehmet Nuri Bey geri dönmeyeceğini belirten kızlarını evlatlıktan çıkarmış, yaşadığı üzüntü sebebiyle de kısa bir süre sonra ölmüştür. Zeynep ve Nuriye Hanımlar kaçtıktan üç sene sonra II. Meşrutiyet ilan edilir, akabinde muhalif oldukları, müstebit sultan olarak tanımladıkları Padişah Abdülhamid tahttan indirilir. Çeşitli şehirlerde konferanslar vererek tanınan kızlardan Nuriye bir kont ile evlenerek vefatına dek Avrupa'da yaşamış, Rodin, Sarah Bernhard, Massignon, Claude Farrer gibi entelektüel ve sanatçılarla çevrili dostluklar kurmuştur. Zeynep (Zinnur) Hanım ise yurda dönmüş, Kurtuluş Savaşı'nda yaralı askerlere hastabakıcılık yaparken vefat etmiştir.

Sonuç

19. yüzyılda tüm dünyada radikal gelişmeler meydana gelmiş, geleneksel toplumdan modern topluma dönüşüm olmuştur. Tanzimat'la yüzü Batı'ya dönük yönetici elit, bürokratik modernleşmeyi seçerek devleti kalkındırmayı hedeflemiş eğitim hamleleri yapmıştır. Bu sayede kızlar için açılan mekteplerle yeni iş kolları ortaya çıkmış, Osmanlı aile yapısı değişime uğramıştır. Kadınlara yönelik süreli yayınların çıkması kadınların kamusal alanda seslerini duyurmalarına imkân vermiştir. Devrin erkek aydınları eserlerinde geleneksel kadın rollerinin dışına çıkmış, tahsilli kadın figürünü işleyerek

32 Alain Quella- Villiger, *Haremden Kaçanlar (İstanbul'da Bir Devlet Meselesi ve Feminizm)1906*, Çeviren: Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 23.

33 Timuroğlu, *Kanatlanmış Kadınlar Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*, s. 168 ve s. 174.

34 Zeynep Hanım, *Bir Türk Kadının Avrupa İzlenimleri*, çev: Nuray Fincancıoğlu, Everest Yayınları, İstanbul 2016, s. 15.

35 Ahmet Yadi, "Hariciye Kâtibî Mehmet Nuri Bey'in Kızlarının Avrupa'ya Kaçışı", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 10, S 27, Temmuz 2023, s. 355.

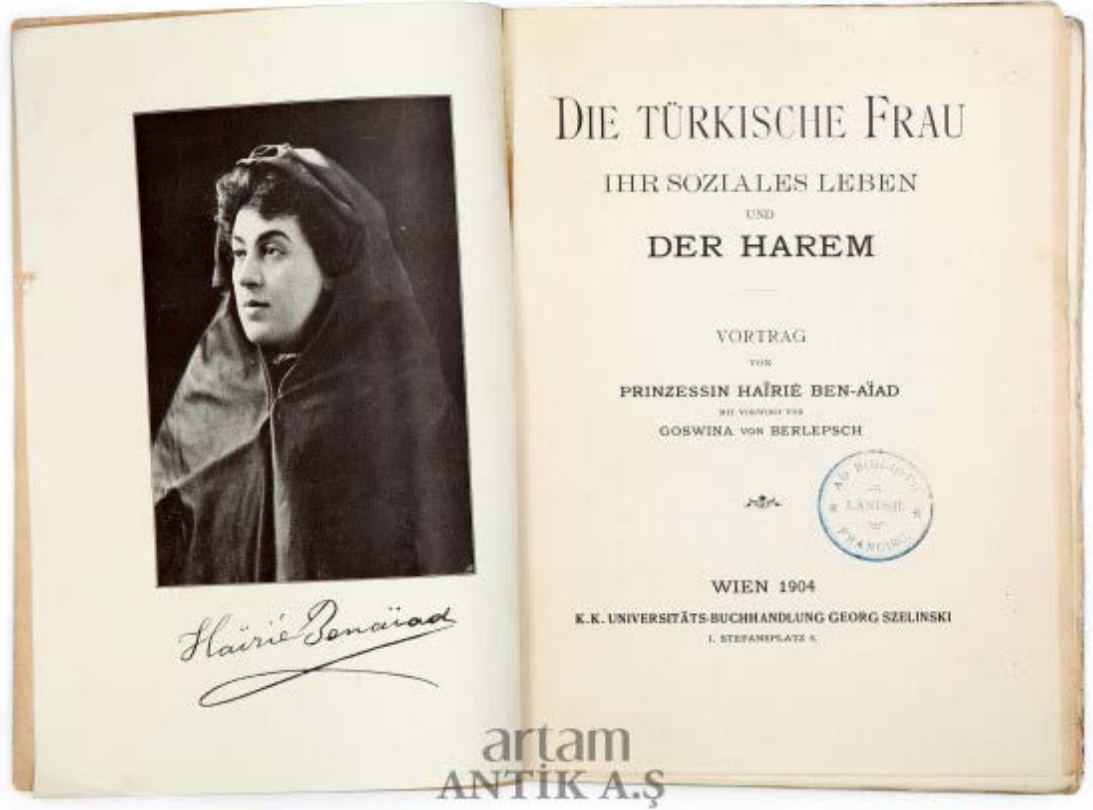
devletin ancak iyi yetişmiş kadınlarla ilerleyeceğini savunmuştur. Üst zümreden konak eğitimi almış entelektüel çevreye giren öncü kadınlar da hemcinslerinin haklarını dile getirerek Osmanlı kadın hareketine zemin hazırlarlar. Padişah II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde geleneksel rollerin dışına çıkabilen, eğitilmiş bir kadın kuşağı oluşmuştur. Her açıdan otoriter yönetimin göstergeleri olan örgütlenme, ifade özgürlüğü yasakları, sansür, jurnal ve baskı modern mekteplerde yetişen gençleri özgürlük arayışlarına iter. II. Abdülhamid yönetiminden kurtulmak için faaliyetlere başvururlar. İstanbul ve Selanik'te başlayan muhalif hareket Avrupa'ya taşar. Sultanın baskı rejiminden bunalan, ona karşı olan, tahttan inmesini isteyenler arasında kadınlar da vardır. Bazıları ailevi, bazıları da kişisel sebeplerle padişahın karşıtıdır. İttihat Terakki için çalışan, casusluk yaptıklarından şüphelenilen bu sebeple cezaya çarptırılan örneklerin yanı sıra, firar eden ve oradaki kamuoyuna II. Abdülhamid'in aleyhinde açıklamalar yapan kadınlar da sahneye çıkar.

Osmanlı topraklarından kaçarak Avrupa'ya giden bu kadınların hayatlarında paralellikler göze çarpar. İyi eğitimlidirler, birkaç yabancı dil bildiklerinden farklı ülkelerde kendilerini rahatlıkla ifade edebilmişlerdir. Hepsinin ailesinde mutlaka padişaha karşı bir figür bulunmaktadır. Verdikleri röportajlarda, konferanslarda aynı temaların üstüne durarak firar etmelerinin nedenlerini açıklamaları ve benzer söylemlerde bulunmaları dikkat çeker. Selma Rıza, Hayriye Ben-Ayad ve Zeynep ile Nuriye Hanımlar II. Abdülhamid devrini istibdat olarak görür, özgürlük aradıklarını anlatırlar. Padişah yalnızca muhaliflere değil kadınlara da baskı ortamı oluşturmuştur. Oysa İslamiyet kadınlara haklar vermiştir. Kadın olarak dinlerinin kendilerine verdiği hakları yönetimin gasp ettiğinden şikâyet ederler. Müslüman bir kadın oldukları için değil, Abdülhamid idaresinde yaşadıkları için özgür hissetmediklerinin altını çizerler. Osmanlı kadınlarını Avrupalı kadınlarla kıyaslayarak ortak hak arayışları davasını paylaştıklarını ifade ederler. Bahsi geçen kadınların yazıları gözden geçirildiğinde, hiçbirisinin kendi benliğini inkâr etmediği ve körü körüne Avrupa'yı değerlendirmedeği fark edilir. Zira Avrupalıların Şark'a ve İslam'a ait çoğu bilgilerinin hayali olduğunu, kimliklerinden utanmadıklarını beyan ederler. Hepsinin kaçı sarayı endişelendirmiş, yurt dışında hareketleri izlenerek raporlar tutulmuştur. Öyküleri farklı şekillerde sonlanmış olsa da muhalif kadınlar II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra, yeni dönemde de özgürlük ve hakları konusundaki taleplerinden vazgeçmemişlerdir. Aydın dostlarına yazdıkları mektuplarda, gazete köşelerinde, kurdukları kadın derneklerinde fikirlerini savunur, mücadelelerini devam ettirmişlerdir.

Osmanlı modernleşmesinin en görünür ve tartışmalı konularından biri olan kadının kimliği ve toplumdaki yeri güncelliğini yitirmeden günümüze taşınmıştır. Yüz sene öncesinin gazete ve dergilerinde aydınlar tarafından tartışılan meselelere bakıldığında, konuların hayret uyandıracak kadar aynı olduğu görülür. Muhtemeldir ki, bir asır öncesinde olduğu gibi daha uzun yıllar kadının çalışması, giyimi, anneliği topluma karşı vazifeleri farklı dünya görüşlerine sahip olan cenahlarca yorumlanmaya devam edecektir.

EKLER:

Ek-1:

Hayriye Ben-Ayad'ın 1904 tarihinde Berlin'de verdiği konferansın basıldığı kitapçık

Ek-2:

SVENSK DAMTIDNING

Sjööholm, F. A. Nyman's Ejfr. tryckeri 1903

N:o 9 (685). Fredagen den 27 Februari 1903. 14.de årg.

<p>Prenumerationspris:</p> <p>1/4 år ..... Kr. 2: 20. 1/2 » ..... » 1: 20. 3/4 » ..... » 0: 70.</p>	<p>Utgifningstid: Hvarje Fredag.</p> <p>Lösnummerpris: 6 öre. Annonspri: 8 öre pr millimeter. (2 1/2 mm. = 1 rad.)</p>	<p>REDAKTÖR: H. PETERSON. REDAKTIONSEKRETERARE: MARIA HÅKANSON.</p>	<p>Kontor och Expedition: Artillerigatan 25. Öppet kl. 9-5. Allm. Telefon 6627.</p>
--	--	--	--

PRINSESSAN HAIRIÉ BEN-AIAD

och där lärt känna dansens man, som under namnet Ali Nouri Bey naturaliserat sig i Turkiet och ned hvilken hon blef förmäld.

Nu har emellertid Ali Nouri nödgats fly från Turkiet med sin familj. Under sin landsflykt har familjen gäststafven Stockholm.

Prinsessan är en energisk dam, som vill söka på något sätt verka för förbättrandet af sina landsmaninnors ställning. Därför har hon och modigt brytit med alla turkiska traditioner och med blottadt ansikte bestigit den offentliga talarstolen. Detta äfven här i Stockholm. Som prinsessan endast behärskar sitt modersmål, så har det hufvudsakligaste af hennes föredrag framsagts på franska

språket af en henne och hennes man åtföljande armenier.

Ett vänligt ord är ofta en uppmuntran för hela dagen, en vänlig blick verkar som en lysande och värmande stråle.

Det tjugonde seklets kvinna som maka och moder.

Fhuru många yrken och lefnadsbanor öppnats för våra dagars kvinnor, som varit okända för våra oldmodrar, så finnes dock ingen anledning betvifla att hustru- och moderkallet är kvinnans viktigaste och äfven allmännaste samt i öfvervägande antalet fall äfven mest ästundade »yrke».

Nå, att benämna hustruns kall för ett »yrke», äfven om det sker med citations-tecken, kan ju synas allt för oromantiskt. Men i det större flertalet fall är hustruns uppgift i det gemensamma hemmet verkligen af den art, att det har något yrkesinriktigt öfver sig och framför allt i den bemärkelsen att det kräfer en viss skicklighet af husmodern, som ock däri att hon i detta sitt hushåll insätter hela sin energi.

Giftermål betyder sällan detsamma för en kvinna, som för en man. När en ung man bildar familj, lämnar han icke för den skull sitt arbete utom hus, tvärtom gifva de ökade utgifterna honom anledning till att ännu flitigare bedrifva sitt valda yrke. För den unga flickan däremot betyder giftermål i de flesta fall en hel förändring af lefnadsätt. Från den plats hos andra, hon möjligen innehaft, eller ock från lugnet i föräldrahemmet, kommer hon till sitt nya hem, som hon själf får på sin lott att uppbygga och hålla vid makt. Och äfven i de fall, där hustrun efter giftermålet behåller sin plats, så är det dock på hennes ansvar hemmets tillstånd hvilat.

Det torde ej vara särdeles många kvinnor, som äro så begäfrade med krafter, att de förmå i längden på ett tillfredsställande sätt sköta både en kräfvande sysla utom hemmet samt därtill sköta sina plikter som maka, mor och husmor.

1889 tarihinde kurulan, haftalık çıkan İsvaç Kadın Dergisi Svensk Damtidning'te yer alan Hayriye Ben- Ayad hakkındaki haber. 27 Şubat 1903

Ek-3:

Selma Rıza beş yıl boyunca Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin sekreterliğini yapmıştır. Taha Toros, İlk Türk Kadın Gazeteci, Skylife Dergisi, Şubat 1994, s.64.

Bibliyografya

- ALKAN, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1869-1924*, Tarihi İstatistikler Serisi, C.6. DİE, Ankara 2000.
- BAKTIAYA, Adil, *Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi*. H20 Kitap, İstanbul 2016.
- BEN AIDAD, Hairie, *Die Türkische Frau: Ihr Soziales Leben und der Harem*. K.K. Univesität's Buchandlung George Szelinski, Wien 1904.
- BULUT, Rukiye, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, sayı:48, Ocak 2011, s. 33-35.
- ÇAKIR, Mustafa Sefa, "Dönemin Kadın Şairlerinden Sultan İkinci Abdülhamid'e Cülûsiyeler", *SUTAD*, S.46, Ağustos 2019, s. 75-93.
- DAVİS, Fanny, *Osmanlı Hanımı*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- DEMİREL, Fatmagül, *II. Abdülhamit Döneminde Sansür Bağlam Yayınları*, Ankara 2007.
- DOĞAN, Abide, *Güzide Sabri Aygün*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- EREN, Abdurrahman Adil, "Ubeydullah ve Hatıralarım", *Yarım Ay Mecmuası*, 1 Eylül 1937, s. 62-63.
- GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- HOBSBAWN, Eric J., *İmparator Çağı (1875-1914)*, Dost Yayınevi, Ankara 2021.
- HÜRMENT, Fatma Rezan, *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*. Pınar Yayınları, İstanbul 2000.
- İmzasız. "Zağra-i Atık'ten Mektup" *Terakki-i Muhadderat*. (29 Mart 1285).
- KAPLAN, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- OK, Sema, *İttihat ve Terakki'nin Yeminsiz Kadınları*, Destek Yayınları, İstanbul 2012.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yayınları*, İstanbul 1980.
- PEARS, Edwin, *Forty Years in Constantinople*. Appleton, New York 1916.
- QUELLA-VILLIGER, Alain, *Haremden Kaçanlar (İstanbul'da Bir Devlet Meselesi ve Feminizm)1906*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- SABRİ, Güzide, "Birkaç Söz", *Münevver*, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi, İstanbul 1339-1341 (1923-1925).
- SOFU ÖZKAYA, Sevdâ, "II. Abdülhamid Döneminde Bir Kadın Muhâlif: Prenses Nazlı", *Tarih Okulu Dergisi*, Nisan 2019, s. 1-24.
- Svensk Damtidning*, "En Türkisk Prinsessa" (7 Şubat 1903).
- TİMUROĞLU, Senem, *Kanatlanmış Kadınlar Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*. İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- TUGAY, Emine Fuat, *Bir Aile Üç Asır: İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul 2015.

VAN OS, Nicole, “Ottoman Müslim and Turkish Women in an İnternational context, *European Rewiew* 13, 3, Temmuz 2005, s. 459-479.

YADİ, Ahmet. “Hariciye Kâtibi Mehmet Nuri Bey’in Kızlarının Avrupa’ya Kaçışı”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 10, S. 27, Temmuz 2023, s. 351-361.

Zeynep Hanım, *Bir Türk Kadının Avrupa İzlenimleri*. Everest Yayınları, İstanbul 2016.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

ZORBA, Hatice, “Muhadderat ve Etfâle Mahsus Bir Osman Dergisi: Âyîne, *Folklor/Edebiyat* 24, S. 95, 2018/3, s.155-170.

ZORLUTUNA, Halide Nusret, *Bir Devrin Romanı*, Panama Yayınları, Ankara 2018.

ZÜRCHERER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.